

Andrzej Szeptycki

ORCID 0000-0003-2729-6967

Europa Wschodnia i Kaukaz Południowy: nowe fronty destabilizacji*

W 2020 r. region Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego (Ukraina, Białoruś, Mołdawia, Gruzja, Azerbejdżan, Armenia) znalazł się w centrum zainteresowania światowej opinii publicznej z powodu protestów po białoruskich wyborach prezydenckich i eskalacji konfliktu o Górski Karabach. Istotnym wyzwaniem dla państw regionu była również pandemia wirusa SARS-CoV-2. Protesty na Białorusi wygasły czy może raczej zostały stłumione przez władze; w Górskim Karabachu zawarto rozejm. Znaczącym problemem, m.in. za sprawą niskiego poziomu ochrony zdrowia w republikach b. ZSRR¹, pozostaje pandemia COVID-19 (zob. tabela 1), zwłaszcza niski poziom szczepień, który może stanowić istotne zagrożenie w przypadku kolejnych fali pandemii (omikron i ewentualne dalsze mutacje koronawirusa).

W 2021 r. Europa Wschodnia i – w mniejszym stopniu – Kaukaz Południowy musiały się zmierzyć z nowymi, tylko po części uprzednio przewidzianymi kryzysami, które zostały w istotnym stopniu zainicjowane przez władze rosyjskie i białoruskie. Chodziło tu przede wszystkim o sztucznie wywołany kryzys migracyjny na wschodniej granicy Unii Europejskiej i eskalację trwającego od 2014 r. konfliktu rosyjsko-ukraińskiego. Wydarzenia te zdominowały europejską i światową agendę w odniesieniu do państw regionu, potwierdzając zarazem tezę o jego strukturalnej niestabilności.

Ukraina

Sytuacja wewnętrzna. W 2021 r. kadencja prezydenta Wołodymyra Zełenskiego znalazła się na półmetku. Ocena jego działalności jako głowy państwa uległa w latach 2019–2021 istotnemu pogorszeniu. W czerwcu

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2020/39/B/HS5/00782 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ Zob. B. Rechel, B. Roberts et al., „Health and health systems in the Commonwealth of Independent States”, *The Lancet* 2013, nr 381 (9872), s. 1145–1155.

Tabela 1

Społeczne i gospodarcze następstwa pandemii COVID-19 w państwach Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego

	Zgony		Zaszczepieni	Zmiana PKB (%)	
	łąćzna liczba w tys.	na 100 tys. mieszkańców	%, 2 dawki	2020 r.	2021 r.
Ukraina	102	230	31	–4	3,5
Białoruś	5,6	59	34	–0,9	2,1
Mołdawia	10,3	387	20	–7	4,5
Gruzja	13,9	374	31	–6,2	7,7
Azerbejdżan	8,3	84	47	–4,3	3
Armenia	7,9	270	23	–7,4	6,5

Źródło: Johns Hopkins University & Medicine Coronavirus Resource Center, <https://coronavirus.jhu.edu/> (dostęp: 03.01.2022); International Monetary Fund Datamapper, <https://www.imf.org/external/datamapper/> (dostęp: 03.01.2022); J. Holder, *Tracking Coronavirus Vaccinations Around the World*, 03.01.2022, <https://www.nytimes.com/interactive/2021/world/covid-vaccinations-tracker.html> (dostęp: 6.02.2022).

2019 r. pozytywnie oceniało ją 67% ankietowanych, w marcu 2021 r. – 38%². W maju 2021 r. Zełenski zadeklarował, że jest jeszcze zbyt wcześnie, by podjąć decyzję dotyczącą ubiegania się o drugą kadencję, niemniej postępowanie w tej kwestii uzależnił od oczekiwań społecznych. Sondaże wskazują, że w drugiej turze Zełenski mógłby przegrać zarówno ze swoim poprzednikiem Petrem Poroszenką, jak i popularnym byłym przewodniczącym parlamentu Dmytrem Razumkowem³. Popularność Poroszenki była jednym z powodów wszczęcia przeciw niemu śledztwa o zdradę stanu; oskarżenie dotyczyło zakupów przez Ukrainę węgla od prorosyjskich separatystów w Donbasie w okresie jego prezydentury; byłemu prezydentowi grozi 15 lat więzienia.

Bilans rządów Zełenskigo jest niejednoznaczny. Mimo że jego partia Sługa Narodu dysponuje formalną większością w Radzie Najwyższej, w 2021 r. prezydent często zmuszony był do szukania poparcia wśród innych ugrupowań, co wydłużało i utrudniało proces ustawodawczy. W tych okolicznościach Zełenski podjął próbę bezpośredniego rządzenia krajem za pomocą podległych sobie organów (Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony

² Public Opinion Survey of Residents of Ukraine, 13-21.03.2021, s. 41–42, https://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/public_-_03.2021_national_eng_public.pdf (dostęp: 04.01.2022).

³ Zob. pr. Оцінка ситуації в країні та електоральні орієнтації громадян України на президентських виборах, 17-21.12.2021, <https://dif.org.ua/uploads/doc/2384691261cb8d744a6579.61157256.doc> (dostęp: 04.01.2022).

Ukrainy, na której czele stoi prezydent; Biuro Prezydenta, kierowane obecnie przez Andrija Jermaka) przy jednoczesnym osłabieniu pozycji rządu.

Wśród osiągnięć obecnej administracji trzeba wymienić otwarcie rynku ziemi (ustawa z marca 2020 r. weszła w życie w lipcu 2021 r.⁴) czy pełną cyfryzację administracji publicznej. W 2021 r. Zełenski podjął ponadto bardziej zdecydowane działania przeciwko ukraińskim oligarchom – zgodnie z przyjętymi rozwiązaniami ustawowymi mają oni figurować w specjalnym rejestrze, przedstawiać coroczne sprawozdania majątkowe, a także nie mogą finansować partii politycznych. Działania te zaowocowały konfliktem między prezydentem Wołodymyrem Zełenskim a najbogatszym biznesmenem w Ukrainie Rinatem Achmetowem. Problemem pozostaje wysoki poziom korupcji (według najnowszych danych wskaźnik CPI wynosił 33, co sytuuje Ukrainę na 117 miejscu w świecie⁵), której przewyższenie wymagałoby zasadniczych zmian ustrojowych. Obecne władze ukraińskie nie są zdolne ani gotowe do ich przeprowadzenia, co uniemożliwia przełamanie strukturalnych barier rozwoju gospodarczego.

Polityka zagraniczna. W listopadzie 2021 r. prezydent Zełenski zatwierdził pierwszą w historii kraju strategię polityki zagranicznej. Dokument uznaje za główne cele akcesję do UE i NATO oraz zakończenie konfliktu z Rosją; zarazem przewiduje zdywersyfikowanie polityki zagranicznej⁶. Umowa stowarzyszeniowa z UE przynosi Ukrainie wymierne korzyści; w latach 2016–2020 ukraiński eksport do Unii росł średnio o 6,4% rocznie. W efekcie Unia stała się największym partnerem handlowym Ukrainy, na którego przypada ok. 40% handlu zagranicznego tego kraju⁷. Mimo to Ukraina jest rozczarowana współpracą z UE, co wynika w szczególności z nazbyt ograniczonego jej zdaniem formatu Partnerstwa Wschodniego (brak perspektywy członkostwa).

Na przełomie lipca i sierpnia 2021 r. Zełenski odwiedził Stany Zjednoczone; podpisane wówczas Wspólne oświadczenie o partnerstwie strategicznym między Stanami Zjednoczonymi a Ukrainą jednoznacznie potępiło rosyjską agresję przeciwko Ukrainie⁸; zarazem Ukraina negatywnie przyjęła

⁴ Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення», 31.03.2020, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text> (dostęp: 04.01.2022).

⁵ Corruption Perceptions Index 2020, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr> (dostęp: 04.01.2022).

⁶ Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України», 26.08.2021, <https://www.president.gov.ua/documents/4482021-40017> (dostęp: 04.01.2022).

⁷ European Union, Trade in goods with Ukraine, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_ukraine_en.pdf (dostęp: 04.01.2022).

⁸ Joint Statement on the U.S.-Ukraine Strategic Partnership, 01.09.2021, <https://www.whitehouse.gov/briefing-room/statements-releases/2021/09/01/joint-statement-on-the-u-s-ukraine-strategic-partnership/> (dostęp: 04.01.2022).

wycofanie się przez administrację Joeego Bidena z sankcji wobec projektu gazociągu Nord Stream 2, którego budowa negatywnie wpłynie na bezpieczeństwo Ukrainy.

W tym kontekście Ukraina jest zainteresowana rozwojem współpracą z Chinami, postrzegając ją jako możliwość zyskania szerszego pola działań na arenie międzynarodowej. Współpracy tej niechętnie są zarówno Stany Zjednoczone, jak i Rosja. Również Chiny krytycznie odnoszą się do ukraińskiej „rewolucji godności” z 2014 r. i jej następstw. Dwustronna współpraca skupia się na stosunkach gospodarczych, przede wszystkim wymianie handlowej. Jej elementem jest również chińska „dyplomacja szczepionkowa”. Ukraina otrzymała ok. 10 mln dawek chińskiej szczepionki CoronaVac (Sinovac). W 2022 r. produkcję tego specyfiku w Charkowie ma zamiar uruchomić jego dostawca – firma Lekchim. W czerwcu 2021 r. Ukraina wycofała się z apelu Rady Praw Człowieka ONZ dotyczącego traktowania mniejszości ugiurskiej w chińskiej prowincji Xinjiang – ChRL miała bowiem zagrozić wstrzymaniem dostaw szczepionki na Ukrainę.

Eskalacja konfliktu z Rosją. Zełenski pochodzi ze wschodniej, rosyjskojęzycznej części Ukrainy. Obejmując urząd, opowiadał się za zjednoczeniem wszystkich mieszkańców kraju; obiecywał, że zakończy walki w Donbasie, a dopiero potem podejmie działania na rzecz przywrócenia integralności terytorialnej⁹. Na przełomie lat 2020 i 2021 jego polityka przybrała bardziej antyrosyjski charakter, czego przejawem było nałożenie sankcji na reprezentującego rosyjskie interesy w Ukrainie oligarchę Wiktora Medwedczuka i zablokowanie sygnału należących do niego kanałów informacyjnych. Ta zmiana motywowana była spadkiem notowań Zełenskiego. W sierpniu 2021 r. z udziałem przedstawicieli 46 państw (w tym głów państw Europy Środkowej i Wschodniej) zainaugurowano Platformę Krymską, której celem jest zwrócenie uwagi społeczności międzynarodowej na nielegalną aneksję Krymu i wypracowanie nowego formatu rozmów na temat zakończenia okupacji półwyspu. Zwiększenie aktywności Ukrainy w kwestii krymskiej zasługuje na pozytywną ocenę, choć sformułowane przez nią cele będą trudne do realizacji.

W pierwszej połowie 2021 r. konflikt w Donbasie uległ eskalacji. Prowadzono regularny ostrzał terenów leżących po obu stronach linii rozgraniczenia wbrew porozumieniu o wzmocnieniu zawieszenia broni z lipca 2020 r. Separatysty z Donieckiej i Ługańskiej Republik Ludowych podjęli również przymusową rekrutację do sił zbrojnych obu „republik”¹⁰. Od końca marca

⁹ Zob. np. Volodymyr Zelenskyy's Inaugural Address, 20.05.2019, <https://www.president.gov.ua/en/news/inavguracijna-promova-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelensk-55489> (dostęp: 05.01.2022).

¹⁰ *Report on human rights situation in Ukraine. 1 February – 31 July 2021*, 23.09.2021, <https://www.ohchr.org/Documents/Countries/UA/32ndReportUkraine-en.pdf> (dostęp: 05.01.2022).

2021 r. zwiększyła się obecność sił rosyjskich wokół granicy z Ukrainą i na terytoriach kontrolowanych przez Rosję; ich liczba sięgnęła 105 tys. żołnierzy¹¹. Ich aktywność miała charakter nieskrywany, demonstracyjny, a jej celem było przede wszystkim wywarcie presji na Ukrainę i państwa zachodnie, by uzyskać ustępstwa w kwestii uregulowania konfliktu w Donbasie. Jednocześnie Rosja starała się obciążyć winą za eskalację konfliktu Ukrainę. W kwietniu 2021 r. Federacja Rosyjska zapowiedziała wycofanie części swoich sił z ukraińskiej granicy.

W odpowiedzi Ukraina przyspieszyła szeroko zakrojone działania na wypadek inwazji ze strony Rosji. W marcu 2021 r. przyjęto nową strategię bezpieczeństwa militarnego Ukrainy¹². W lipcu 2021 r. uchwalona została ustawa o podstawach oporu narodowego, która weszła w życie na początku 2022 r.¹³ Ponadto w październiku Rada Bezpieczeństwa Narodowego Ukrainy przyjęła plan obrony kraju. Dokumenty te zakładają, że odparcie sił rosyjskich będzie trudne, i przewidują działania m.in. o charakterze dywersyjno-sabotażowym i partyzanckim z udziałem zawodowych żołnierzy, sił obrony terytorialnej i ochotników, w szczególności tych, którzy od 2014 r. zdobyli doświadczenie bojowe w Donbasie. Ponadto Ukraina otrzymała uzbrojenie od państw zachodnich, m.in. Stanów Zjednoczonych (pociski przeciwpancerne Javelin), Wielkiej Brytanii (broń przeciwpancerna), państw bałtyckich (pociski Javelin i Stinger) i Turcji (drony Bayraktar TB2).

W drugiej połowie 2021 r. konflikt wkroczył w nową fazę. W lipcu prezydent Władimir Putin opublikował artykuł o jedności Rosjan i Ukraińców, w którym dowodził, że Ukraina jest tworem Związku Radzieckiego powstałym kosztem historycznej Rosji, i przestrzegał, że Federacja Rosyjska nie pozwoli, by tamtejsze ziemie i ludzie zostali wykorzystani przeciwko jej interesom¹⁴. Jesienią 2021 r. Rosja ponownie zaczęła wzmacniać swoją obecność wojskową wzdłuż granic z Ukrainą – tym razem jednak znacznie bardziej skrycie niż w pierwszej połowie roku¹⁵. Rozważano różne scenariusze rosyjskich działań: wsparcie dla separatystów w Donbasie, utworzenie lądowego połączenia pomiędzy separatystycznymi republikami i Krymem, zajęcie

¹¹ Розвідка США оцінила російські сили для наступу на Україну, 05.12.2021, <https://mil.in.ua/uk/news/rozvidka-ssha-otsynila-rosijski-sily-dlya-nastupu-na-ukrayinu/> (dostęp: 05.01.2022).

¹² Стратегія воєнної безпеки України, 25.03.2021, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (dostęp: 05.01.2022).

¹³ Закон України «Про основи національного спротиву», 16.07.2021, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text> (dostęp: 05.01.2022).

¹⁴ W. Putin, „Dzisiejsza Ukraina jest tworem epoki radzieckiej. Powstała kosztem historycznej Rosji”, 31.07.2021, <https://wyborcza.pl/magazyn/7,124059,27388209,wladimir-putin-o-historycznej-jednosci-rosjan-i-ukraincow.html> (dostęp: 05.01.2022).

¹⁵ G. Gressel, „Russia’s military movements: What they could mean for Ukraine, Europe, and NATO”, 17.11.2021, <https://ecfr.eu/article/russias-military-movements-what-they-could-mean-for-ukraine-europe-and-nato/> (dostęp: 05.01.2022).

większych miast w granicach południowo-wschodniej Ukrainy (tzw. Noworosji)¹⁶. W grudniu 2021 r. niemiecki tygodnik *Bild* opublikował trzyetapowy plan rosyjskiej interwencji w Ukrainie zakładający w pierwszej fazie uderzenie od południa (z DNR, wzdłuż wybrzeża Morza Azowskiego, z terytorium Krymu i z Morza Czarnego), w drugiej – z północy na Charków, wreszcie w trzeciej – z terytorium Rosji i Białorusi na Kijów. Plan zakładał zajęcie większości terytorium Ukrainy, *grosso modo* wzdłuż zachodniej granicy obwodów kijowskiego i czerkaskiego oraz północnej granicy obwodu odeskiego¹⁷. Pod koniec 2021 r. po obu stronach granicy z Ukrainą rozlokowano już 70–94 tys. rosyjskich żołnierzy¹⁸. Docelowo w inwazji miałyby wziąć udział do 175 tys. żołnierzy¹⁹. W ten sposób potencjał sił rosyjskich zaangażowanych na terenie Ukrainy i wspartych przez formacje DRL i ŁRL (łącznie 34 tys.) zrównałby się liczebnie z potencjałem armii ukraińskiej (209 tys.)²⁰.

Konflikt zbrojny z Ukrainą byłby dla Rosji obecnie dużo poważniejszym wyzwaniem niż w 2014 r., gdy armia ukraińska była znacząco słabsza, niedozbrojona i silnie spenetrowana przez rosyjskie służby. Pierwszoplanowym czynnikiem, który przesądzi o ewentualnej realizacji rosyjskich planów wobec Ukrainy, jest jednak postawa państw zachodnich. Tylko perspektywa „bardzo znaczących sankcji” ekonomicznych może odwieść Rosję od planów inwazji. Ukraina nie może natomiast liczyć na wsparcie militarne ze strony Stanów Zjednoczonych lub NATO²¹.

Białoruś

Sytuacja wewnętrzna. Trwające od sierpnia 2020 r. do wiosny 2021 r. masowe protesty przeciwko sfalszowanym wyborom prezydenckim nie przyniosły zmian politycznych na Białorusi. Rządzący krajem od 1994 r. prezydent Alaksandr Łukaszenka pozostał u władzy. W marcu 2021 r. rozpoczęła pracę

¹⁶ L. Coffey, „What Russia might do in Ukraine: 5 scenarios”, 10.12.2021, <https://www.heritage.org/europe/commentary/what-russia-might-do-ukraine-5-scenarios> (dostęp: 26.01.2022).

¹⁷ J. Röpcke, „So könnte Putin die Ukraine vernichten”, <https://www.bild.de/politik/ausland/politik-ausland/bild-exklusiv-russlands-kriegsplaene-so-koennte-putin-die-ukraine-vernichten-78425518.bild.html> (dostęp: 05.01.2022).

¹⁸ Розвідка США оцінила російські сили для наступу на Україну, 05.12.2021, <https://mil.in.ua/uk/news/rozvidka-ssha-otsynyla-rosijski-syly-dlya-nastupu-na-ukrayinu/> (dostęp: 05.01.2022).

¹⁹ S. Harris, P. Sonne, „Russia planning massive military offensive against Ukraine involving 175,000 troops, U.S. intelligence warns”, 03.12.2021, https://www.washingtonpost.com/national-security/russia-ukraine-invasion/2021/12/03/98a3760e-546b-11ec-8769-2f4ecdf7a2ad_story.html?utm_source=dlvr.it&utm_medium=%5Btwitter%5D&utm_campaign=%5Brogue_corq%5D (dostęp: 05.01.2022).

²⁰ *Military Balance 2021*, Routledge, London 2021, s. 208, 212.

²¹ A. Mackinnon, R. Gramer, „Kicking Russia off of SWIFT might not be the nuclear option”, 10.12.2021, <https://foreignpolicy.com/2021/12/10/russia-swift-sanctions-economic-nuclear-option-invade-ukraine-putin-kyiv/> (dostęp: 05.01.2022).

Komisja Konstytucyjna, co miało pozorować reformy w kraju; w lutym odbyło się referendum, które zatwierdziło poprawki do ustawy zasadniczej, nie wprowadziły one istotnych zmian do systemu politycznego i nie osłabiły pozycji prezydenta. Jeśli wierzyć internetowym sondażom, zdecydowana większość społeczeństwa opowiadała się za podjęciem przez opozycję i jej przebywającą na emigracji liderkę Swiatłanę Cichanouską rozmów z władzą; zarazem od 20 do 40% Białorusinów nadal pozytywnie oceniało Łukaszenkę; tego stosunku do prezydenta nie należy jednak utożsamiać z preferencjami wyborczymi białoruskiego społeczeństwa²².

Utrzymanie politycznego *status quo* możliwe było dzięki surowym represjom: wedle danych białoruskiego Centrum Praw Człowieka „Wiasna” pod koniec 2021 r. liczba więźniów politycznych sięgnęła niemal 970 osób; była to największa liczba w historii niepodległej Białorusi²³. Zaostrzono przepisy regulujące aktywność społeczną obywateli (nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu ekstremizmowi, za który uznano m.in. działania zmierzające do obalenia porządku konstytucyjnego). Podjęto działania przeciwko niezależnym mediom (zablokowanie portalu informacyjnego Tut.by). Ofiarą politycznych represji padli również przedstawiciele polskiej mniejszości, w tym przewodnicząca Związku Polaków na Białorusi Andżelika Borys, która w marcu 2021 r. trafiła do aresztu. Symbolem bezwzględności reżimu stało się zmuszenie do lądowania w Mińsku samolotu linii Ryanair lecącego z Aten do Wilna, co pozwoliło białoruskim władzom na aresztowanie znajdującego się na jego pokładzie opozycyjnego dziennikarza i blogera Ramana Protasiewicza (maj 2021 r.). Polityczną ceną za utrzymanie się Łukaszenki na stanowisku była rosnąca pozycja w administracji resortów siłowych, które stały się fundamentem władzy prezydenta Białorusi.

Polityka zagraniczna. Wydarzenia 2020 r. na Białorusi zaowocowały rosnącą izolacją kraju i korektą kursu w polityce zagranicznej. O ile jeszcze w grudniu 2019 r. władze białoruskie odrzuciły program pogłębienia integracji gospodarczo-społecznej z Rosją, o tyle w listopadzie 2021 r. na posiedzeniu Rady Najwyższej Państwa Związkowego Białorusi i Rosji przyjęto 28 programów integracyjnych i doktrynę wojenną Państwa Związkowego. Postanowienia te pogłębiły zależność polityczną i gospodarczą Białorusi od Rosji oraz potwierdziły rosyjską kontrolę nad tym państwem w sferze wojskowej. Białoruś nie uzyskała natomiast w omawianym okresie wymiennych ustępstw w kwestii preferencyjnych zasad dostaw surowców energetycznych z Rosji; można sądzić, że w dalszym ciągu będzie starała się

²² „Białorusini o Polsce, Rosji i sobie”, *Komentarze OSW*, nr 373, 29.01.2021, s. 2, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_373_0.pdf (dostęp: 11.01.2022).

²³ Political prisoners in Belarus in 2021. Statistics, <https://spring96.org/en/news/106324> (dostęp: 11.01.2022).

opóźnić proces integracji z Rosją. Większość ankietowanych Białorusinów popiera pogłębienie integracji w ramach Państwa Związkowego²⁴.

We wrześniu 2021 r. odbyły się wspólne rosyjsko-białoruskie manewry pod nazwą „Zapad-2021”. Wedle danych rosyjskiego Ministerstwa Obrony wzięło w nich udział ok. 200 tys. żołnierzy i 760 jednostek sprzętu wojkowego²⁵. Były to największe manewry prowadzone przez siły rosyjskie od zakończenia „zimnej wojny”²⁶. Symulowały one odpowiedź obu państw na hipotetyczny atak NATO przeciwko Białorusi. Scenariusz ćwiczeń najprawdopodobniej dopuszczał wykonanie uderzenia nuklearnego przeciwko państwu Sojuzu. Z perspektywy Rosji ważnym celem manewrów było pełniejsze podporządkowanie sobie białoruskiej armii²⁷.

Relacje Białorusi z państwami zachodnimi uległy dalszemu pogorszeniu, do czego przyczyniły się zarówno negatywna ocena wyborów prezydenckich w 2020 r. i coraz bardziej autorytarnej polityki reżimu, jak i antyzachodni dyskurs władz białoruskich oraz działania wymierzone przeciwko sąsiadom z UE i NATO (kryzys migracyjny, o którym poniżej). W czerwcu (po przymusowym lądowaniu samolotu Ryanair w Mińsku) i w grudniu 2021 r. Unia Europejska przyjęła czwarty i piąty pakiet sankcji przeciwko Białorusi. Objęły one sankcje przeciwko osobom fizycznym i prawnym odpowiedzialnym za łamanie praw człowieka i sytuację na granicy Białorusi, sankcje gospodarcze (zakaz udzielania nowych kredytów białoruskim bankom, ograniczenia w imporcie białoruskiego chlorku potasu), a także zamknięcie przestrzeni powietrznej UE dla białoruskich linii lotniczych. Sankcje były po części koordynowane ze Stanami Zjednoczonymi, Kanadą i Wielką Brytanią. W Stanach Zjednoczonych demokratyczna administracja zajęła bardziej zdecydowane stanowisko w kwestii sytuacji na Białorusi niż w okresie rządów Donalda Trumpa. Ze swojej strony Łukaszenka obwiniał państwa zachodnie o chęć ekonomicznego „zdławienia” Białorusi pod pozorem jej demokratyzacji. W jego opinii NATO przygotowywało się na terytorium Polski i państw bałtyckich do agresji przeciwko Rosji i Białorusi²⁸ (oskarżenia te współ-

²⁴ „Białorusini o Polsce, Rosji i sobie”, op. cit., s. 3–4.

²⁵ Около 200 тыс. военных примут участие в стратегических учениях «Запад-2021», 20.08.2021, <https://iz.ru/1210323/2021-08-20/okolo-200-tys-voennykh-primut-uchastie-v-strategicheskikh-ucheniakh-zapad-2021> (dostęp: 11.01.2022).

²⁶ K. Muzyka, „Defending the Union. Zapad-2021”, *Analysis*, grudzień 2021, https://icds.ee/wp-content/uploads/2021/12/ICDS_Analysis_Defending_the_Union_Konrad_Muzyka_December_2021.pdf (dostęp: 11.01.2022).

²⁷ M. Clark, G. Barros, „Russia’s Zapad-2021 exercise”, 17.09.2021, <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Zapad%202021%20Active%20Phase%20ISW%20September%202021%20Russia%20INTSUM.pdf> (dostęp: 11.01.2022).

²⁸ А. Лукашенко, Доклад Президента Беларуси на VI Всебелорусском народном собрании <https://president.gov.by/ru/events/shestoe-vsebelorusskoe-narodnoe-sobranie> (dostęp: 11.01.2022).

brzmiały ze scenariuszem manewrów „Zapad-2021”). Władze białoruskie zarzuciły Stanom Zjednoczonym współudział w rzekomej próbie przewrotu, którą w kwietniu 2021 r. miały udaremnić białoruskie KGB i rosyjska FSB.

Również współpraca białorusko-chińska uległa ograniczeniu. Napięta sytuacja wewnętrzna, a także narastające dążenia Rosji do głębszej integracji rosyjsko-białoruskiej sprawiły, że z perspektywy ChRL Białoruś – wbrew nadziejom jej władz – straciła na znaczeniu²⁹.

Kryzys migracyjny. Prezydent Łukaszenka zapowiedział w kwietniu 2021 r., że nie ma zamiaru z nikim prowadzić wojny, ale jeśli podejście wobec Białorusi się nie zmieni, to trzeba będzie „dać po mordzie”; uwagi te odnosiły się do sąsiadów Białorusi, w szczególności do Polski³⁰. Miesiąc później białoruski dyktator zapowiedział wprost ograniczenie kontroli nad przemytem narkotyków i nielegalną migracją³¹. Od kwietnia 2021 r. systematycznie zaczęła rosnąć liczba osób nielegalnie przekraczających wschodnią granicę lądową UE (wykres 1). Najczęściej przekraczali ją obywatele Iraku, Afganistanu i Syrii. Należy zaznaczyć, że w liczbach bezwzględnych migracja przez wschodnią granicę UE nie była znacząca (łącznie w omawianym okresie na całej granicy UE odnotowano 182 tys. prób jej nielegalnego przekroczenia)³². Istotne znaczenie miał natomiast wspomniany już wzrost tego zjawiska i fakt, że nielegalna imigracja skoncentrowała się przede wszystkim na granicy z Białorusią z aktywnym udziałem jej władz.

Problem ten odnotowano w ciągu pierwszych pięciu miesięcy 2021 r. na granicy białorusko-litewskiej. W sierpniu 2021 r. analogiczna sytuacja wystąpiła na granicy Białorusi z Polską i Łotwą. Według danych poszczególnych państw (często istotnie odbiegających od zbiorczych unijnych) Litwa odnotowała w 2021 r. ok. 4,3 tys. prób nielegalnego przekroczenia granicy z Białorusią³³, Polska – ok. 33 tys.³⁴, Łotwa (od sierpnia 2021 r.) –

²⁹ J. Jakóbski, „The Belarus-China ‘iron brotherhood’ begins to rust”, 27.05.2021, <https://cepa.org/the-belarus-china-iron-brotherhood-begins-to-rust/> (dostęp: 11.01.2022).

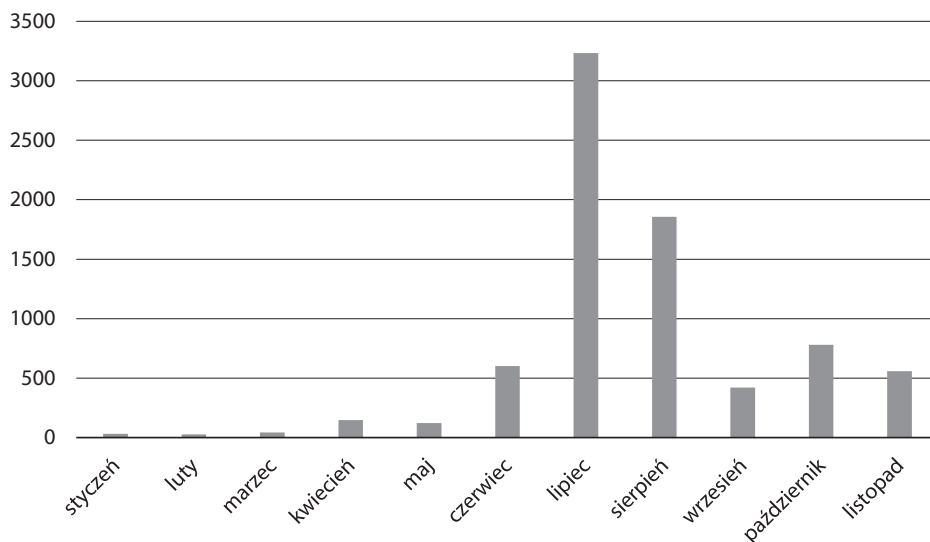
³⁰ Сoвeщaниe пo oптимизaции ceти бeлopyccких зaгpaнyчpeждeний, <https://president.gov.by/ru/events/soveshchanie-po-optimizacii-seti-belorusskih-zagranuchrezhdeniy>, 06.04.2021 (dostęp: 12.01.2022).

³¹ Лукашeнкo пpигpoзил Зaпaдy oслaбить кoнтpoль зa нaркoтpaфикoм и мигpaциeй, 26.05.2021, <https://www.interfax.ru/world/768882> (dostęp: 12.01.2022).

³² Detections of illegal border-crossings statistics download (updated monthly), https://frontex.europa.eu/assets/Migratory_routes/2022/Monthly_detections_of_IBC_20220105.xlsx (dostęp: 12.01.2022).

³³ Neteisėtos migracijos stebėseną (nuo 2021-01-01), <https://ls-osp-sdg.maps.arcgis.com/apps/dashboards/9b0a008b1fff41a88c5efcc61a876be2> (dostęp: 12.01.2022).

³⁴ Przekroczenie granicy państwowej wbrew przepisom na odcinku z Białorusią. Podlaski i Oddział SG i Nadbużański Oddział SG. 2021, https://twitter.com/Straz_Graniczna/status/1478717305928491009/photo/1 (dostęp: 12.01.2022).

Wykres 1

*Liczba prób nielegalnego przekroczenia wschodniej granicy lądowej UE
(styczeń–listopad 2021 r.)*

Źródło: Detections of illegal border-crossings statistics download (updated monthly), https://frontex.europa.eu/assets/Migratory_routes/2022/Monthly_detections_of_IBC_20220105.xlsx (dostęp: 12.01.2022).

4,5 tys.³⁵. Migranci docierali na Białoruś przede wszystkim drogą lotniczą z Syrii i Iraku, a po zawieszeniu w sierpniu 2021 r. połączeń Bagdad-Mińsk tranzytem przez Sztambuł i Dubaj; ten szlak migracyjny promowały białoruskie agencje turystyczne, które czerpały zyski ze sprzedaży mieszkańcom Bliskiego Wschodu wycieczek na Białoruś³⁶. Z Mińska stopniowo, pod kontrolą białoruskiej służby granicznej i KGB, migranci byli przewożeni w pobliże granicy, gdzie lokowano ich w prowizorycznych miasteczkach namiotowych. Niektórych zmuszano do przekraczania granicy.

Polska, Litwa i Łotwa podjęły nadzwyczajne działania, by stawić czoło kryzysowi migracyjnemu, m.in. przez wprowadzenie stanu wyjątkowego na części terytorium każdego z państw graniczącej z Białorusią. Nielegalni imigranci byli również „wypychani” bez możliwości złożenia wniosku o ochronę międzynarodową. UE wspierała państwa członkowskie. Jesienią sytuacja

³⁵ 10. janvārī novērstis 60 cilvēku mēģinājums nelikumīgi šķērsot Latvijas – Baltkrievijas valsts robežu, 10.01.2022, <https://www.rs.gov.lv/lv/jaunums/10-janvari-noversts-60-cilveku-meginajums-nelikumigi-skersot-latvijas-baltkrievijas-valsts-robezu> (dostęp: 12.01.2022).

³⁶ Belarus/Poland. Migration crisis on the Belarus-Poland border, 02.12.2021, https://www.acaps.org/sites/acaps/files/products/files/20211202_acaps_briefing_note_belarus_poland_migration_crisis_on_the_border_0.pdf (dostęp: 12.01.2022).

uległa eskalacji – na granicy polsko-białoruskiej migranci, wspierani i koordynowani przez białoruskie służby, podjęli wielokrotnie próby jej siłowego sforsowania, co prowadziło do starć z przedstawicielami polskich służb.

Rosja zasadniczo wspierała działania władz białoruskich. Oba państwa starały się wykorzystać kryzys do zdyskredytowania swoich zachodnich sąsiadów, chcąc pokazać ich brak poszanowania dla zasad prawa międzynarodowego i humanitaryzmu oraz niezdolność do efektywnej ochrony granicy. Taka postawa Rosji wynikała z chęci wyzyskania kryzysu migracyjnego jako narzędzia nacisku na państwa zachodnie bez ponoszenia odpowiedzialności za zaistniałą sytuację. Federacja Rosyjska odcięła się jednak od dalszych prób eskalacji konfliktu przez Białoruś, w szczególności gróźb Łukaszenki dotyczących możliwości zatrzymania tranzytu rosyjskiego gazu przez Białoruś (listopad 2021 r.). Polska, Litwa i Łotwa uznały działania Białorusi za element ataku hybrydowego i domagały się wsparcia ze strony UE i NATO; państwa bałtyckie opowiadały się w tym kontekście za wzmocnieniem unijnej polityki ochrony granic. Obie organizacje istotnie wsparły państwa członkowskie w tym kryzysie (presja na Irak w celu zawieszenia połączeń lotniczych z Białorusią, piąty pakiet sankcji przeciw Białorusi), choć sytuacja migrantów, którzy „utknęli” w pasie granicznym lub jego okolicach, nie mogąc liczyć na możliwość legalnego wjazdu do UE ani powrotu na Białoruś, budziła poważne zastrzeżenia pod względem humanitarnym, zwłaszcza w kontekście nadchodzącej zimy³⁷.

Nie wszystkie osoby przekraczające granice Polski, Litwy i Łotwy udało się zatrzymać. Według danych z końca 2021 r. ok. 11 tys. przez Białoruś i graniczące z nią kraje UE dotarło do planowanego kraju docelowego, tj. do Niemiec³⁸. W listopadzie kanclerz Niemiec Angela Merkel podjęła działania na rzecz rozwiązywania kryzysu migracyjnego: odbyła dwie rozmowy telefoniczne z prezydentem Łukaszenką. Inicjatywa ta zasługuje na mieszaną ocenę. Podejmując dialog z białoruskim dyktatorem, niemiecka kanclerz pośrednio legitymizowała jego władzę; pominęła również inne państwa UE bezpośrednio dotknięte kryzysem migracyjnym³⁹. Zarazem warto zauważyć, że pod koniec 2021 r. napływ migrantów z Białorusi do UE uległ ograniczeniu – zapewne nie tylko w wyniku inicjatywy Merkel, lecz także za sprawą nowych sankcji nałożonych przez UE. Nie bez znaczenia był też fakt, że obecność dużej grupy imigrantów na Białorusi stawała się rosnącym wyzwaniem dla jej władz.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Germany: More Than 11,000 Immigrants Reached the Country in 2021 Through Belarus, 28.12.2021, <https://www.schengenvisa.info/news/germany-more-than-11000-immigrants-reached-the-country-in-2021-through-belarus/> (dostęp: 12.01.2022).

³⁹ A. Wolska, „Kolejna rozmowa Angeli Merkel z Aleksandrem Łukaszenką”, 17.11.2021, <https://www.euractiv.pl/section/polityka-zagraniczna-ue/news/kolejna-rozmowa-angeli-merkel-z-aleksandrem-lukaszenka/>.

Mołdawia

Sytuacja wewnętrzna. W listopadzie 2020 r. wybory prezydenckie w Mołdawii wygrała Maia Sandu, liderka opozycyjnej, proeuropejskiej Partii Działania i Solidarności (PAS), a zarazem symbol walki z układem polityczno-biznesowym rządzącym w przeszłości krajem. Na przełomie 2021 i 2022 r. pozostająca największą siłą w parlamencie Partia Socjalistów byłego prezydenta Igora Dodona podjęła szeroko zakrojone działania mające na celu podważenie zaufania społecznego do Sandu. Parlament przejął od prezydenta kontrolę nad służbami specjalnymi, co miało utrudnić nowej prezydent walkę z korupcją. Ustawowo nadano rosyjskiemu status „języka komunikacji międzyetnicznej”, licząc, że ewentualne uchylene przez Sandu tej ustawy zaowocuje protestami społecznymi i zaostreniem relacji z Rosją. Obniżono wiek emerytalny i podniesiono świadczenia socjalne; wzrost wydatków budżetowych mógł zaowocować w szczególności zerwaniem współpracy z Międzynarodowym Funduszem Walutowym. W grudniu 2020 r. do dymisji podał się mołdawski rząd; główni ministrowie odpowiedzialni za walkę z pandemią odmówili pełnienia obowiązków do czasu utworzenia nowego gabinetu.

Sandu celowo wysuwała kandydatów na premiera trudnych do zaakceptowania przez większość parlamentarną, licząc, że brak rządu pozwoli jej na rozpisanie przedterminowych wyborów parlamentarnych. Aby zapobiec temu scenariuszowi, deputowani w marcu, pod pozorem walki z pandemią COVID-19, wprowadzili stan wyjątkowy. Pod koniec kwietnia stan wyjątkowy został uchylony przez Sąd Konstytucyjny, co otworzyło drogę do wyborów (lipiec 2021 r.).

Wybory miały charakter konkurencyjny, a podstawowe wolności były w zasadniczym stopniu respektowane, nawet jeśli nie rozwiązano problemu nadzoru nad finansowaniem kampanii, a media były stronnicze⁴⁰. Ich niekwestionowanym zwycięzcą była PAS, która uzyskała ponad 60 mandatów w 101-osobowym parlamencie. Główną siłą opozycyjną stał się prorosyjski Blok Wyborczy Komunistów i Socjalistów (BECS), współtworzony przez Partię Socjalistów Dodona. Po raz pierwszy w historii Mołdawii większość w parlamencie uzyskała formacja proeuropejska, będąca oddolnym ruchem społecznym, niepowiązana z lokalnymi oligarchami. Podobnie jak podczas wyborów prezydenckich w 2020 r. sukces PAS możliwy był dzięki wysokiej frekwencji i poparciu mołdawskiej diaspory. W sierpniu 2021 r. parlament powołał nowy rząd, na którego czele stanęła Natalia Gavrilița. Główne wyzwania w sferze wewnętrznej, przed jakimi stanęła nowa ekipa, to walka

⁴⁰ Republic of Moldova. Early Parliamentary Elections. 11 July 2021. ODIHR Election Observation Mission Final Report, Warsaw, 22.12.2021, <https://www.osce.org/files/f/documents/0/5/508979.pdf> (dostęp: 14.01.2022).

z pandemią COVID-19, a także przeciwdziałanie korupcji (według najnowszych danych wskaźnik CPI wynosił 34, co sytuuje Mołdawię na 115 miejscu w świecie⁴¹). Nowe władze podjęły intensywne działania na rzecz reformy kraju. Ich ocena jest jednak niejednoznaczna, zwłaszcza że mogą one doprowadzić do poddania wymiaru sprawiedliwości kontroli politycznej.

Polityka zagraniczna. Mołdawia czerpie wymierne korzyści z podpisanej w 2014 r. umowy stowarzyszeniowej z UE. Jej eksport do państw Unii rośł w latach 2016–2020 średnio o 6,4% rocznie. Unia Europejska jest obecnie największym partnerem handlowym Mołdawii; przypada na nią ponad 52% handlu zagranicznego tego kraju⁴². Nowe władze mołdawskie dążą do zacieśnienia współpracy z UE, a także z kluczowymi państwami członkowskimi (Niemcy, Francja, Włochy), przede wszystkim w celu uzyskania wsparcia finansowego z Unii. Działania te przyniosły wymierne efekty – w 2021 r. Komisja Europejska przyznała Mołdawii dodatkowo 650 mln euro wsparcia. Ekipa Sandu dąży również do instytucjonalizacji współpracy z państwami Europy Środkowej (współpraca bilateralna z Rumunią, akcesja do Inicjatywy Trójmorza). Ten kierunek polityki zagranicznej wspiera większość Mołdawian – wedle badań z kwietnia 2021 r. za integracją z UE opowiadało się niemal 44% ankietowanych (za akcesją do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej – 40%); znacząco wzrosło również poparcie dla zjednoczenia z Rumunią, co wynika zarówno ze wsparcia, jakiego kraj ten udzielił Mołdawii w okresie pandemii COVID-19, jak i z utożsamiania Rumunii z dobrobytem w UE⁴³.

Zmiany polityczne w Mołdawii i związana z nimi reorientacja polityki zagranicznej są sprzeczne z interesami Rosji, którą łączyły bliskie związki z poprzednim prezydentem Dodonem i Partią Socjalistów. W tych okolicznościach, wykorzystując sytuację na światowych rynkach, Federacja Rosyjska podjęła działania na rzecz destabilizacji nowych władz mołdawskich; w tym celu posłużyło jej uzależnienie Mołdawii od dostaw rosyjskiego gazu. Pod koniec września wygasła zawarta w 2020 r. dwustronna umowa dotycząca eksportu przez Rosję tego surowca – w tym okresie był on sprzedawany Mołdawii po 149 dolarów za 1000 m³. Rosja gotowa była nadal sprzedawać gaz mołdawskim kontrahentom, jednak za 550–790 dolarów. Wobec braku porozumienia w tej kwestii jesienią 2021 r. Rosja zmniejszyła dostawy gazu do Mołdawii, co doprowadziło do jego niedoborów. Mołdawia zmuszona

⁴¹ Corruption Perceptions Index 2020, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/ukr> (dostęp: 04.01.2022).

⁴² European Union, Trade in goods with Moldova, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_moldova_en.pdf (dostęp: 14.01.2022).

⁴³ K. Całus, „Mołdawia: rekordowe poparcie dla zjednoczenia z Rumunią”, *Analizy OSW*, 19 kwietnia 2021 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-04-19/moldawia-rekordowe-poparcie-dla-zjednoczenia-z-rumunia> (dostęp: 14.01.2022).

była do wprowadzenia stanu wyjątkowego w sektorze energetycznym. Po raz pierwszy w historii podpisała umowę o zakupie paliwa ze źródła innego niż w Rosji – od Polskiego Górnictwa Naftowego i Gazownictwa. Doraźnego wsparcia udzieliły Mołdawii również Ukraina (gaz) i UE (środki na jego zakup). Pozwoliło jej to na podpisanie w listopadzie umowy z Gazpromem, która określiła cenę rosyjskiego gazu na 450 dolarów za 1000 m³. Ceną za to rozwiązanie była zgoda Mołdawii na odroczenie reformy krajowego systemu dystrybucji gazu zgodnie z zasadami Trzeciego Pakietu Energetycznego UE, w szczególności jeśli chodzi o opóźnienie unboundlingu (podziału) należącej do Gazpromu spółki Moldovagaz.

Gruzja

Sytuacja wewnętrzna. Rok 2021 r. upłynął w Gruzji pod znakiem konfliktu politycznego związanego z przebiegiem wyborów parlamentarnych w październiku 2020 r., a także konfrontacji pomiędzy rządzącą krajem partią Gruzjińskie Marzenie – Demokratyczna Gruzja i najważniejszą siłą opozycji – Zjednoczonym Ruchem Narodowym byłego prezydenta Micheila Saakaszwilego.

Ugrupowania opozycyjne, w szczególności ZRN, uznały, że wybory w 2020 r. zostały sfalszowane, odmówiły udziału w drugiej turze i przyjęcia mandatów. Aby uspokoić nastroje, w styczniu 2021 r. odejście z życia politycznego ogłosił twórca i lider GM oligarcha Bidzina Iwaniszwili⁴⁴. W kwietniu 2021 r. dzięki mediacji przewodniczącego Rady Europejskiej Charles'a Michela część sił politycznych zawarła porozumienie, które miało zakończyć kryzys. Zakładało ono m.in. reformę prawa wyborczego (zastąpienie ordynacji mieszanej proporcjonalną, korzystniejszą dla opozycji) i wymiaru sprawiedliwości, zwolnienie z więzień przedstawicieli opozycji, a także przyjęcie przez opozycyjnych deputowanych mandatów⁴⁵. W lipcu 2021 r. Gruzjińskie Marzenie wypowiedziało porozumienie, motywując to faktem, że nie przystąpił do niego ZRN, a także rzekomymi działaniami sabotażowymi, który w perspektywie jesiennych wyborów samorządowych miała planować opozycja.

W praktyce radykalne działania przeciwko opozycji, zwłaszcza ZRN, prowadziły władze. Od lutego 2021 r. z powodu oskarżeń o organizowanie

⁴⁴ A. Osborn, T. Balmforth, „Ex-Soviet Georgia's richest citizen, ruling party chief, quits politics”, 11.01.2021, <https://www.reuters.com/article/us-georgia-politics-ivanishvili-idUSKB-N29G0FU> (dostęp: 18.01.2022).

⁴⁵ A way ahead for Georgia, 19.04.2021, https://eeas.europa.eu/sites/default/files/210418_mediation_way_ahead_for_publication_0.pdf (dostęp: 18.01.2022); D.M. Hershenhorn, „EU brokers deal to end political deadlock in Georgia”, 20.04.2021, <https://www.politico.eu/article/eu-brokers-deal-to-end-political-deadlock-in-georgia/> (dostęp: 18.01.2022).

antyrządowych zamieszek w 2019 r. w areszcie przebywał Nika Melia, lider ZRN; aby go aresztować, policja wzięła szturmem siedzibę jego partii. Melia wyszedł na wolność w maju 2021 r. dzięki kaucji, którą wpłaciła UE. Sprawa Melii zaowocowała dymisją premiera Giorgiego Gacharii, który był przeciwny aresztowaniu lidera opozycji. W październiku 2021 r. do Gruzji powrócił Saakaszwili, na którym ciążył wydany *in absentia* wyrok sześciu lat więzienia za nadużycia władzy. W odpowiedzi tysiące jego zwolenników wyszło na ulice w proteście, a Saakaszwili podjął w więzieniu strajk głodowy. Pod koniec listopada były prezydent Gruzji zgodził się przerwać strajk głodowy – w zamian został przeniesiony do szpitala wojskowego w celu podreperowania stanu zdrowia.

W październiku w Gruzji odbyły się wybory lokalne. Kandydaci GM objęli stanowiska merów w 19 z 20 największych miast Gruzji. W skali kraju uzyskali niemal 47% głosów (ZRN zdobył jedno stanowisko mera w największych miastach i niemal 31% głosów). Wybory były dobrze zorganizowane, choć władze czerpały korzyści ze środków będących w ich dyspozycji⁴⁶. Podobnie jak rok wcześniej, podczas wyborów parlamentarnych, opozycja ogłosiła, że wybory zostały sfałszowane – nie podjęła jednak masowych protestów.

Polityka zagraniczna. Niestabilna sytuacja wewnętrzna i konsekwencje wojny w Górskim Karabachu w 2020 r. – w szczególności wzmocnienie pozycji Rosji i Turcji – stanowią wyzwanie dla zorientowanej na zbliżenie z UE i NATO polityki zagranicznej Gruzji⁴⁷. Stany Zjednoczone negatywnie przyjęły działania przeciwko gruzińskiej opozycji, zwłaszcza aresztowanie Melii⁴⁸. Niektórzy amerykańscy eksperci oceniają, że niszcząc demokratyczne instytucje, GM powraca w orbitę wpływów Rosji⁴⁹. Z perspektywy UE duże znaczenie miało zwłaszcza kwietniowe porozumienie mające zakończyć kryzys polityczny w Gruzji – jego przyjęcie zdawało się potwierdzać skuteczność UE jako mediatora i mediacji jako unijnego instrumentu wsparcia demokracji⁵⁰; a wypowiedzenie go przez gruzińskie władze

⁴⁶ International Election Observation Mission. Georgia – Local Elections, Second Round, 30 October 2021. Statement of Preliminary Findings and Conclusions. Preliminary Conclusions, <https://www.osce.org/files/f/documents/8/c/502704.pdf> (dostęp: 18.01.2022).

⁴⁷ F. Smolnik, M. Sarjveladze, G. Tadumadze, „Deadlock in Georgia”, SWP Comment 2021/C 26, 08.04.2021, https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2021C26_Georgia.pdf (dostęp: 18.01.2022).

⁴⁸ Georgia: Background and U.S. Policy, nr R45307, 10.06.2021, s. 16, <https://sgp.fas.org/crs/row/R45307.pdf> (dostęp: 18.01.2022).

⁴⁹ I. Kelly, D.J. Kramer, „Georgia turns its back on the West”, <https://foreignpolicy.com/2021/08/20/georgia-russia-belarus-putin-turns-back-on-west/> (dostęp: 18.01.2022).

⁵⁰ E. Panchulidze, R. Youngs, „Defusing Georgia’s political crisis: An EU foreign policy success?”, <https://carnegieeurope.eu/2021/05/10/defusing-georgia-s-political-crisis-eu-foreign-policy-success-pub-84494> (dostęp: 18.01.2022).

w lipcu postawiło pod znakiem zapytania te pozytywne oceny. W sierpniu 2021 r. Charles Michel przestrzegł, że pomoc makrofinansowa dla Gruzji może zostać zamrożona z powodu stanu demokracji w tym kraju; w odpowiedzi Gruzja sama zrezygnowała z kolejnej transzy pożyczki z UE⁵¹. Warto w tym miejscu zauważyć, że Gruzja czerpie relatywnie mniejsze niż Ukraina czy Mołdawia korzyści z DCFTA⁵² (choć eksport do UE rósł w latach 2016–2020 średnio o 11,6%, to na UE przypada zaledwie 22,4% handlu zagranicznego Gruzji⁵³).

Próba rozwiązania tych problemów był przedstawiony w sierpniu 2021 r. przez ministra spraw zagranicznych Dawida Zalkalianiego 10-letni plan działań. Zakłada on, że Gruzja w 2024 r. złoży wniosek o członkostwo UE, a w 2030 r. uzyska status państwa kandydującego; w tym samym roku miałby się rozpocząć proces deokupacji Abchazji i Osetii Południowej. W ciągu 10 lat Gruzja ma również zamiar wspólnie z NATO opracować plan, którego końcowym efektem będzie jej akcesja do Sojuszu⁵⁴. Zamierzenia te wydają się co najmniej po części nierealistyczne, zwłaszcza jeśli chodzi o przystąpienie do UE i jego termin⁵⁵.

Teza o prorosyjskim zwrocie władz gruzińskich wydaje się nadużyciem, choć Rosja prowadzi systematyczne działania mające na celu przeciwdziałanie zbliżeniu Gruzji ze strukturami zachodnimi. W 2021 r. służyć temu miały w szczególności lipcowe zamieszki wywołane przez prorosyjskie, skrajnie prawicowe bojówki, które protestowały przeciwko planowanemu marszowi równości w stolicy kraju i atakowały dziennikarzy⁵⁶. Wydarzenia te spotkały się z krytycznym przyjęciem ze strony UE i Stanów Zjednoczonych⁵⁷. Symbolicznym sukcesem Gruzji była decyzja Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości ze stycznia 2021 r. uznająca, że Rosja ponosi

⁵¹ B. Chedia, „Is Georgia at risk of losing its European perspective?“, 26.11.2021, <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13695-is-georgia-at-risk-of-losing-its-european-perspective?.html> (dostęp: 18.01.2022).

⁵² E. Kaca, „Realizacja umów handlowych UE z Gruzją, Mołdawią, Ukrainą: bilans i wyzwania”, *Biuletyn PISM*, nr 208 (2406), 03.12.2021, [https://pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%20208%20\(2406\)%203%20grudnia%202021%20r.pdf](https://pism.pl/webroot/upload/files/Biuletyn/Biuletyn%20PISM%20nr%20208%20(2406)%203%20grudnia%202021%20r.pdf) (dostęp: 18.01.2022).

⁵³ European Union, Trade in goods with Georgia, https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_georgia_en.pdf (dostęp: 18.01.2022).

⁵⁴ Georgian FM presents 10-year action plan ‘Foreign policy focused on Western values, country’s Interests.’ What does it include?, 09.08.2021, <https://agenda.ge/en/news/2021/2267> (dostęp: 18.01.2022).

⁵⁵ Georgia’s Fading EU Mirage, 10.03.2021, <https://cepa.org/georgias-fading-eu-mirage/> (dostęp: 18.01.2022).

⁵⁶ N. Seskuria, *Russia’s “Hybrid Aggression” against Georgia: The Use of Local and External Tools*, 21.09.2021, <https://www.csis.org/analysis/russias-hybrid-aggression-against-georgia-use-local-and-external-tools> (dostęp: 18.01.2022).

⁵⁷ „Georgia: Tbilisi Pride cancelled amid violent protests”, 05.07.2021, <https://www.bbc.com/news/world-europe-57720366> (dostęp: 18.01.2022).

odpowiedzialność za naruszenia praw człowieka popełnione po zakończeniu wojny w Gruzji w sierpniu 2008 r. przez wojska rosyjskie – dotyczy to w szczególności naruszenia prawa do życia, zakazu tortur i bezprawnego pozbawienia wolności oraz prawa do poszanowania życia prywatnego i prawa własności co najmniej kilkuset obywateli gruzińskich.

W tych okolicznościach Gruzja podjęła działania na rzecz zacieśnienia relacji z sąsiadami z Kaukazu Południowego, m.in. proponując Armenii i Azerbejdżanowi dobre usługi i platformę do spotkań i dialogu. Nowy premier Gruzji Irakli Garibaszwili zaangażował się również w kwestię powrotu jeńców pojmanych podczas wojny o Górski Karabach w 2020 r. i w próby rozmów pomiędzy Armenią a Turcją. Jednocześnie Gruzja odmówiła dołączenia do zainicjowanego w grudniu formatu 3+3 (Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Rosja, Turcja, Iran), który w zamierzeniu trzech mocarstw ma doprowadzić do ograniczenia wpływów Stanów Zjednoczonych i UE na Kaukazie Południowym.

Azerbejdżan

Sytuacja wewnętrzna. Wojna w Górskim Karabachu umocniła pozycję prezydenta Ilhama Alijewa. Był to kolejny krok na rzecz ostatecznego wyjścia z cienia jego ojca Hejdara, prezydenta w latach 1993–2003, którego współpracowników Ilham pozbył się po wyborach w lutym 2020 r., zastępując ich młodymi technokratami.

W listopadzie 2021 r., w pierwszą rocznicę zakończenia walk, parlament przyjął ustawę o amnestii z okazji Dnia Zwycięstwa. W jej wyniku miano zwolnić z więzień ok. 3 tys. osób. Kontynuowano pozorowane działania na rzecz dialogu z opozycją, czemu miała służyć w szczególności zgoda na rejestrację kolejnych partii politycznych; te ostatnie nie odgrywają jednak znaczącej roli w życiu politycznym i pełnią raczej funkcję koncesjonowanej opozycji⁵⁸.

W praktyce w Azerbejdżanie wciąż prześladowano opozycję polityczną i brutalnie tłumiono protesty społeczne⁵⁹, uzasadniając to m.in. sytuacją pandemiczną. Dochodzenie prowadzone przez konsorcjum dziennikarzy śledczych OCCRP wykazało, że władze Azerbejdżanu masowo wykorzystywały oprogramowanie szpiegowskie Pegasus do hakowania telefonów dziennikarzy, obrońców praw człowieka i działaczy opozycji. Z kolei śledztwo Pandora Papers ujawniło sięgające 700 mln USD inwestycje dokonane

⁵⁸ H. Isayev, „Azerbaijan cultivates one-way political ‘dialogue’”, 12.11.2021, <https://eurasia-net.org/azerbaijan-cultivates-one-way-political-dialogue> (dostęp: 21.01.2022).

⁵⁹ „Azerbaijan: Latest police violence against peaceful protesters”, 15.12.2021, <https://www.amnesty.org/en/wp-content/uploads/2021/12/EUR5551102021ENGLISH.pdf> (dostęp: 21.01.2022).

przez rodzinę Alijewów w sektorze nieruchomości w Wielkiej Brytanii. Prezydent Alijew odrzucił te oskarżenia, uznając je za „dzieło pewnych sił na Zachodzie” i „próbę dyskredytacji Azerbejdżanu”⁶⁰. Opozycja potraktowała zaś wyniki śledztwa jako dowód na masową korupcję najwyższych władz Azerbejdżanu (według najnowszych danych wskaźnik CPI wynosił 30, co sytuuje ten kraj na 129 miejscu w świecie⁶¹).

Polityka zagraniczna. Sukces w Górskim Karabachu przyniósł ze sobą również pewne wyzwania w sferze polityki zagranicznej. Azerbejdżan nie chce zbliżenia z Zachodem – zarówno ze względu na proklamowaną przezeń politykę niezaangażowania (Alijew będzie przewodniczył do 2023 r. Ruchowi Państw Niezaangażowanych), jak i pryncypialne stanowisko państw zachodnich w kwestii przestrzegania standardów demokratycznych i praw człowieka. Tymczasem zachodni dyplomaci mieli namawiać Alijewa, by wykorzystał swoją popularność do zainicjowania w kraju reform politycznych, ale bez skutku. Prawdziwym wyzwaniem jest jednak umocnienie pozycji Rosji w regionie, do czego przyczyniła się wojna w Górskim Karabachu, dzięki której Federacja Rosyjska wprowadziła swoje siły pokojowe do Azerbejdżanu.

Azerbejdżan próbuje równoważyć wpływy rosyjskie rozwojem współpracy z Turcją, która dla elit azerbejdżańskich jest punktem odniesienia zarówno w sensie cywilizacyjnym, jak i politycznym. W grudniu 2020 r. Recep Tayyip Erdoğan był wraz z Alijewem współgospodarzem parady zwycięstwa w Baku. W czerwcu 2021 r. obaj przywódcy spotkali się w Szuszy – historycznym mieście w Górskim Karabachu odzyskanym przez Azerbejdżan podczas wojny 2020 r. – gdzie podpisano tzw. deklarację z Szuszy na temat relacji sojuszniczych, która przewiduje m.in. współpracę wojskową, współpracę w sferze przemysłu obronnego, a także wzajemną pomoc wojskową. Deklaracja nie podejmuje kwestii tureckich baz wojskowych w Azerbejdżanie, choć Erdoğan zapowiedział, że ta kwestia może stać się przedmiotem rozmów. Federacja Rosyjska przestrzegła, że taki krok może wymagać od niej podjęcia działań w obronie jej „bezpieczeństwa i interesów”⁶². We wrześniu 2021 r. odbyły się pierwsze wspólne manewry „Trzej bracia – 2021” z udziałem Azerbejdżanu, Turcji i Pakistanu. Zbliżenie azerbejdżańsko-tureckie jest wyzwaniem dla interesów Rosji w regionie.

⁶⁰ H. Isayev, „Azerbaijani president responds at last to Pandora Papers”, 15.10.2021, <https://eurasianet.org/azerbaijani-president-responds-at-last-to-pandora-papers> (dostęp: 21.01.2022).

⁶¹ Corruption Perceptions Index 2020, <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/aze> (dostęp: 21.01.2022).

⁶² F. Shahbazov, „Shusha Declaration cements Azerbaijani-Turkish alliance”, *Eurasia Daily Monitor*, t. 18, nr 100, 23 czerwca 2021 r., <https://jamestown.org/program/shusha-declaration-cements-azerbaijani-turkish-alliance/> (dostęp: 21.01.2022).

Sytuacja na granicy armeńsko-azerbejdżańskiej wciąż była niestabilna; obie strony oskarżały się o łamanie zawieszenia broni⁶³. Do najpoważniejszych potyczek doszło w listopadzie 2021 r., gdy zginęło ok. 10 osób. Walki zostały przerwane po interwencji ministra obrony Rosji Siergieja Szojgu⁶⁴. Incydenty te były prawdopodobnie częściej prowokowane przez stronę azerbejdżańską, która mimo stosowanej na użytek wewnętrzny retoryki o pełnym zwycięstwie nie jest zadowolona z faktu, że wojna o Górski Karabach w 2020 r. nie pozwoliła jej na odzyskanie kontroli nad całością swojego terytorium (w granicach Azerbejdżanu dalej istnieje kadłubowe ormiańskie państwo Arcach); poza tym nie powstał postulowany przez stronę azerbejdżańską eksterytorialny korytarz, który miałby połączyć Azerbejdżan z jego eksklawą w Nachiczewaniu. Dlatego możliwa jest kontynuacja działań zbrojnych przez Azerbejdżan i wspierającą go Turcję⁶⁵. Odzyskany przez Azerbejdżan obszar został zreorganizowany – Górski Karabach przestał istnieć jako oddzielna jednostka administracyjna⁶⁶. Wyzwaniem dla Azerbejdżanu jest również polityka Rosji, która dąży do ustanowienia kontroli nad Górskim Karabachem za pomocą podobnych metod jak w przypadku separatystycznych republik Abchazji i Osetii Południowej, co ma umożliwić długotrwale pozostanie rosyjskich sił pokojowych w regionie⁶⁷.

Armenia

Sytuacja wewnętrzna. Przegrana wojna w Górskim Karabachu w 2020 r. w istotnym stopniu osłabiła pozycję premiera Nikoła Paszyniana, przywódcy ormiańskiej rewolucji z 2018 r., ale utrzymał się on u władzy. W marcu 2021 r. główne siły polityczne osiągnęły porozumienie na temat organizacji przedterminowych wyborów parlamentarnych, które miało umożliwić wyjście z kryzysu politycznego⁶⁸. Miesiąc później Paszynian podał się do

⁶³ „Armenia, Azerbaijan exchange accusations of ceasefire violation”, 22.04.2021, <https://jam-news.net/armenia-azerbaijan-exchange-accusations-of-ceasefire-violation/> (dostęp: 25.01.2022).

⁶⁴ „Interwencja ministra obrony Rosji pomogła zatrzymać działania zbrojne pomiędzy Armenią a Azerbejdżanem”, 18.11.2021, <https://studium.uw.edu.pl/interwencja-ministra-obrony-rosji-pomogla-zatrzymac-dzialania-zbrojne-pomiedzy-armenia-a-azerbejdzanem/> (ostatni dostęp: 25.01.2022).

⁶⁵ W. Górecki, K. Strachota, „Kaukaz rozregulowany. Region w rocznicę zakończenia drugiej wojny karabaskiej”, *Komentarze OSW*, nr 418, 26 listopada 2021 r., s. 3–4, https://www.osw.waw.pl/sites/default/files/komentarze_418.pdf (dostęp: 21.01.2022).

⁶⁶ President Ilham Aliyev: There is no administrative territorial unit called Nagorno-Karabakh in Azerbaijan, 24 kwietnia 2021 r., https://azertag.az/en/xeber/President_Ilham_Aliyev_There_is_no_administrative_territorial_unit_called_Nagorno_Karabakh_in_Azerbaijan-1884245 (dostęp: 21.01.2022).

⁶⁷ A. Legieć, „Perspektywy polityki Rosji wobec Kaukazu Południowego”, *Biuletyn PISM*, nr 77 (2275), 9 kwietnia 2021 r., <https://pism.pl/upload/images/artykuly/ccb24e9c-3d79-45b-b-9d9c-b0996bda24c8/1617966362195.pdf> (dostęp: 21.01.2022).

⁶⁸ „W Armenii odbędą się przedterminowe wybory parlamentarne”, 20.03.2021, <https://studium.uw.edu.pl/w-armenii-odbeda-sie-przedterminowe-wybory-parlamentarne/> (dostęp: 25.01.2022).

dymisji, co pozwoliło na rozwiązanie parlamentu⁶⁹. Czerwcowe wybory wygrała formacja Kontrakt Obywatelski Paszyniana, która uzyskała niemal 54% głosów i zapewniła sobie większość w parlamencie. Główną siłą opozycyjną pozostał blok „Armenia” Roberta Koczariana reprezentujący tzw. klan karabaski⁷⁰. OBWE uznała, że miały one charakter konkurencyjny i zostały sprawnie przeprowadzone; problemem była polaryzacja sceny politycznej i podżegająca retoryka kluczowych uczestników życia politycznego⁷¹.

Wybory tylko po części ustabilizowały sytuację polityczną. Blok „Armenia” zakwestionował ich wynik, choć nie podjął szerzej zakrojonych działań na rzecz jakiegokolwiek zmiany⁷². Problemem były również relacje na linii prezydent-premier. Wiosną 2021 r. Armen Sarkisjan po raz drugi odmówił podpisania wniosku Paszyniana o odwołanie szefa Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Onika Gaspariana, który wcześniej wraz z wysokimi rangą dowódcami wojskowymi zażądał dymisji szefa rządu. W listopadzie Sąd Konstytucyjny stwierdził, że decyzja o dymisji Gaspariana była zgodna z ustawą zasadniczą⁷³. W styczniu 2022 r. prezydent Armenii podał się do dymisji, motywując to brakiem uprawnień pozwalających mu na efektywne sprawowanie urzędu⁷⁴.

Polityka zagraniczna. Przegrana wojna o Górski Karabach była wstrząsem dla Ormian. Należy jednak mieć na uwadze, że siły ormiańskie zachowały kontrolę nad częścią spornego regionu, a także nad korytarzem łączynskim łączącym Górski Karabach z Armenią. Relacje z Azerbejdżanem pozostają napięte. Armenia oskarża sąsiada o próby „korekty” granicy pomiędzy oboma państwami; skierowała również skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dotyczącą naruszeń Europejskiej konwencji praw człowieka (prawa do życia, zakazu tortur, ochrony praw jeńców wojennych i ludności cywilnej) podczas wojny w 2020 r. Konflikt osłabił Armenię i zwiększył jej uzależnienie od Rosji. W sierpniu 2021 r. Siergiej Szojgu uznał ją za kluczowego sojusznika Federacji Rosyjskiej w regionie.

⁶⁹ Armenian Prime Minister Pashinyan Resigns Before New Elections, 25.04.2021, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-04-25/armenian-prime-minister-pashinyan-resigns-before-new-elections> (dostęp: 25.01.2022).

⁷⁰ W. Górecki, „Armenia: kontestowany sukces Paszyniana”, *Analizy OSW*, 21 czerwca 2021 r., <https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/analizy/2021-06-21/armenia-kontestowany-sukces-paszyniana> (dostęp: 25.01.2022).

⁷¹ Republic of Armenia. Early Parliamentary Elections. 20 June 2021. ODIHR Election Observation Mission. Final Report, s. 3, https://www.osce.org/files/f/documents/5/4/502386_0.pdf (dostęp: 25.01.2022).

⁷² W. Górecki, op. cit.

⁷³ Constitutional Court recognizes article that served as basis for Onik Gasparian's dismissal as constitutional, 05.11.2021, <https://armenpress.am/eng/news/1067453.html> (dostęp: 25.01.2022).

⁷⁴ „Armenia's president resigns, says office has no power”, 23.01.2022, <https://apnews.com/article/business-europe-foreign-policy-armenia-serzh-sargsyan-36761fca4fff0df528c6ffb-10c4b58b0> (dostęp: 26.01.2022).

W marcu 2021 r. weszła w życie umowa o partnerstwie (CEPA), stanowiąca podstawę stosunków UE i Armenii w ramach Partnerstwa Wschodniego. W przeciwieństwie do umów stowarzyszeniowych podpisanych przez Unię Europejską z Ukrainą, Mołdawią i Gruzją ten dokument nie ustanawia pogłębionej i wszechstronnej strefy wolnego handlu (DCFTA), ponieważ Armenia jest członkiem Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. CEPA ma stopniowo zbliżać armeńskie ustawodawstwo do unijnego dorobku prawnego, ale z tą różnicą, że nie prowadzi do stowarzyszenia. Zawiera również postanowienia dotyczące reform wewnętrznych, współpracy transgranicznej i mobilności obywateli.

Armenia jest zainteresowana rozwojem współpracy także z południowymi sąsiadami, czemu ma służyć z jej perspektywy m.in. inicjatywa 3+3. We wrześniu 2021 r. przywódcy Armenii i Turcji zapowiedzieli podjęcie próby nawiązania stosunków dyplomatycznych i otwarcia granicy. Realizacja tych zapowiedzi wzmocniłaby wpływy Turcji na Kaukazie i umożliwiła Armenii przełamanie regionalnej izolacji. Wydaje się to jednak mało prawdopodobne, zwłaszcza że zbliżenie armeńsko-tureckie sabotować będą Rosja i Azerbejdżan. Armenia zabiega również o rozwój tras tranzytowych przez Gruzję mających połączyć ją z Iranem.

*

Państwa Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego spełniają przynajmniej po części definicję państw kruchych (*fragile states*)⁷⁵. Sytuacja taka wynika z czynników zarówno wewnętrznych – nieefektywności instytucji państwowych, niskiego poziomu rozwoju gospodarczego, słabości więzi społecznych, jak i zewnętrznych – w tym przypadku przede wszystkim polityki Federacji Rosyjskiej; ważną cechą państw kruchych są ponadto toczące je współcześnie lub w niedalekiej przeszłości konflikty zbrojne⁷⁶.

„Kruchość” państw regionu ma charakter strukturalny, długookresowy. Niemniej jednak wydarzenia 2021 r. jednoznacznie potwierdzają zarówno tę specyfikę Europy Wschodniej i Kaukazu Południowego, jak i jej negatywny wpływ na bezpieczeństwo regionalne i globalne. Działania władz białoruskich – w istotnym stopniu wspieranych przez Federację Rosyjską – doprowadziły do pierwszego na granicy wschodniej UE kryzysu migracyjnego. Choć jego skala była znacząco mniejsza niż na granicy południowej w 2015 r., potwierdził on, że migracje mogą być wykorzystywane jako narzędzie

⁷⁵ Państwa kruche należy odróżnić od państw upadłych, które charakteryzuje rozkład społeczeństwa, demontaż infrastruktury państwowej, zapas gospodarcza, konflikty zbrojne i masowe naruszenia praw człowieka (J. Zajadło, „Prawo międzynarodowe wobec problemu »państwa upadłego«”, *Państwo i Prawo* 2005, nr 2, s. 3–20).

⁷⁶ A. Szeptycki, „Europa Wschodnia i Kaukaz Południowy – strefa niestabilności”, *Rocznik Strategiczny* 2020/21, s. 292.

nacisku w polityce zagranicznej i że Białoruś (a także Rosja) gotowe są użyć go przeciwko państwom zachodnim. Rosyjska polityka wobec Ukrainy stała się zagrożeniem nie tylko dla tego państwa, lecz także dla całego pozimnowojennego porządku międzynarodowego⁷⁷. Mniejszą rolę odgrywały kryzys energetyczny w Mołdawii, który był wyzwaniem przede wszystkim dla władz tego kraju i UE, oraz sytuacja w Górskim Karabachu, mająca pierwszoplanowe znaczenie dla państw bezpośrednio (Azerbejdżan, Armenia) i pośrednio (Rosja, Turcja) zaangażowanych w ten konflikt.

Eastern Europe and South Caucasus: New frontlines of destabilization

The countries of Eastern Europe and South Caucasus meet at least partially the definition of “fragile states”. This situation results from both internal and external factors – the former being ineffectiveness of state institutions, low level of economic development, weak social ties, and the latter is, first of all, the policy of the Russian Federation. Moreover, armed conflicts, either ongoing or recently ended, are also an important feature of fragile states.

The “fragility” of the countries in the region is of a structural, long-term nature. Nevertheless, the events of 2021 clearly confirm both the specificity of Eastern Europe and South Caucasus and its negative impact on regional and global security. The policy of the Belarusian authorities – largely supported by the Russian Federation – led to the first migration crisis on the eastern border of the EU. Although its scale was significantly smaller than on the southern border in 2015, it confirmed that migration can be used as a leverage tool in foreign policy and that Belarus (and Russia as well) are ready to use it against Western states. Russia’s policy towards Ukraine became a threat not only to that country, but to the entire post-Cold War international order. These events dominated the European and world agenda with regard to Eastern Europe and South Caucasus in 2021. The energy crisis in Moldova, which was a challenge primarily for the Moldovan authorities and the EU, and the situation in Nagorno-Karabakh, which was of major importance for countries directly (Azerbaijan, Armenia) and indirectly (Russia, Turkey) involved in this conflict, played a less important role.

Keywords: Eastern Europe, Southern Caucasus, migration crisis, Russian-Ukrainian war

Słowa kluczowe: Europa Wschodnia, Kaukaz Południowy, kryzys migracyjny, wojna rosyjsko-ukraińska

⁷⁷ F. Kempe, „Putin is threatening not just Ukraine but post-Cold War principles. And the stakes are generational”, 23.01.2022, <https://www.atlanticcouncil.org/content-series/inflection-points/putin-is-threatening-not-just-ukraine-but-post-cold-war-principles-and-the-stakes-are-generational/> (dostęp: 26.01.2022).